

De Geneeskundige Dienst bij de Nederlandse Zeemacht Prelude van 1795 - 1905

Door Frits Rohling

Per 1 januari 1853 werd het Koninklijk Besluit van kracht waarin werd bepaald dat "de geneeskundige dienst der zeemagt wordt gescheiden van die der landmagt". De Minister van Oorlog was furieus omdat hij niet gekend was in de aanleiding van deze verandering, welke dan ook zeer tegen zijn zin was. De Minister van Marine had de scheiding/verzelfstandiging van beide geneeskundige diensten geheel op eigen doft geregeld!

In de achttiende eeuw waren de Admiraliteiten verantwoordelijk voor de geneeskundige verzorging van 's lands vloot. Chirurgijns, ofwel medische behandelaars van uitwendige heilkunde, konden zich bij de vloot aanmelden en werden door twee medicinae doctores, medische behandelaars van interne heilkunde, geëxamineerd.

(De chirurgijn kwam voort uit het beroep van de barbier die zich vooral bezighield met zaken waarbij bloed vloeide. De medicinae doctores waren afgestudeerd aan de faculteit der geneeskunde).

De uitslag van het examen bepaalde in welke rang de chirurgijn werd aangenomen, in de regel was dat wel een officiersrang. De Admiraliteiten hadden geen overeenkomstige regelgeving en zo kon het gebeuren dat de verstrekkingen in Amsterdam door de Admiraliteit werden geregeld en in Rotterdam moest de chirurgijn zelf voor geneesmiddelen en instrumenten zorgen.

De oprichting van de Bataafsche Republiek op 19 januari 1795 en de daarbij doorgevoerde staatsrechtelijke hervormingen hadden ook invloed op het reilen en zeilen van de geneeskundige diensten van zowel het leger als de vloot.

De vijf Admiraliteitcolleges moesten plaats maken voor departementen van de Marine en op 28 maart 1797 besloot de Nationale Vergadering dat er een vast korps geneeskundigen bij de Marine werd opgericht. De scheepsgeneeskundigen kregen ook een eigen uniform. In 1806 centraliseerde koning Lodewijk Napoleon het bestuur van de Geneeskundige Dienst, met als eerste Doctor-Generaal der Marine Dr. P. Van Woensel. Na inlijving bij het Franse keizerrijk in 1810 was er van het vaste korps chirurgijns-majoor weinig meer over. Overgebleven chirurgijns werden opgenomen in het Franse korps.

Pieter van Woensel, marine-arts
omstreeks 1790

S.J. Brugmans onder andere lijfarts
van Lodewijk Napoleon Bonaparte

In 1813 echter, nadat Nederland haar onafhankelijkheid weer terugkreeg, werden de geneeskundigen weer onder toezicht geplaatst van een landsdoctor en twee landschirurgijns, respectievelijk J. Swarts en J. Flietner en G.C. Benraad. In 1815 werd de Leidse hoogleraar S.J. Brugmans belast met de leiding van de geneeskundige dienst

'der Armee en der Marine'. Na de dood van Brugmans benoemde de koning in 1819 zijn eigen geneesheer, de Leuvense hoogleraar F.J. Harbaur, tot inspecteur-generaal voor de land- en zeemacht; *in 1822 zelfs tot inspecteur-generaal van den geneeskundigen dienst over het gehele Rijk*. De reorganisatie die hij doorvoerde leidde tot een versobering van zowel de kwaliteit als de kwantiteit van het korps. In 1824 overleed Harbaur aan longtuberculose en werd opgevolgd door de Leidse hoogleraar J.Chr.B. Bernard die werd benoemd in de functie van generaal-majoor. Ook hij was van mening dat de Geneeskundige Dienst bij de zeemacht toe was aan een reorganisatie; veel belangstelling voor de functie van chirurgijn bij de zeemacht was er echter niet. De ongeregeldheden in de zuidelijke gewesten die in 1830 begonnen op te spelen noodzaakten de leiding om gepensioneerde chirurgijns-majoor aan te nemen; helaas was hun positie aan boord van de schepen een bron van ergernis, vanwege de achterstelling ten opzichte van de zee-officieren.

Bernard kreeg in 1841 eervol ontslag en werd opgevolgd door de eerste officier van gezondheid P.L. Beckers. Ook hij stelde voor om de geneeskundige dienst bij de zeemacht te reorganiseren en de chirurgijns als officieren van gezondheid aan te stellen. Onder de leiding van Beckers werd op 1 januari 1842 het Marinehospitaal te Willemsoord in gebruik genomen, het ziekenchip Zr. Ms. Maria Reigersbergen, een voormalig fregat (1808-1842), werd uit dienst gesteld. Het aparte korps chirurgijns bij de mariniers werd in 1850 opgeheven.

L. Ph. J. Snabilié

In 1850 werd Beckers gepensionoord en in 1851 opgevolgd door een arts van de landmacht, L.Ph.J. Snabilié. Deze situatie duurde tot 1 januari 1853, de datum waarop de Geneeskundige Dienst der Zeemacht zelfstandig werd. Naar aanleiding van een brief van de Minister van Marine, Schout-bij-Nacht J. Enslie, aan de koning, was men ervan doordrongen dat de Geneeskundige Dienst van de Zeemacht niet vergeleken kon worden met die van een legereenheid te land en men bij de Marine te maken had met specifieke geneeskundige problemen.

G.F. Pop, inspecteur 1853 - 1870

H. Slot, inspecteur 1870 - 1878

De eerste Inspecteur van de Geneeskundige Dienst der Zeemacht werd de Officier van Gezondheid der eerste klasse G.F. Pop (1813-1881), met de rang van KLTZ. De samenstelling van het korps bestond uit 69 man plus een apotheker. Hij stelde een

reglement op de Geneeskundige Dienst samen dat op 6 juni 1858 door Zijne Majesteit werd goedgekeurd. Hij was een voorstander van de in de 19^e eeuw in zwang geraakte ideeën van de zogenoemde hygiënisten die onder andere de gezondheid van een samenleving in een land statistisch wilden vastleggen. In 1863 richtte hij het Geneeskundig Tijdschrift voor de Zeemagt op. Onder zijn leiding veranderde de Geneeskundige Dienst van de Zeemacht in een korps dat op haar taak berekend was bij het verlenen van medische hulp op zee. Ondanks deze vooruitgang was het niet te voorkomen dat in de tweede helft van de 19^e eeuw het verloop onder het medische personeel aanzienlijk was en zelfs de politiek van zich liet horen vanwege de (wederom) salariëring en de werkdruk van de geneeskundigen. Het korps werd uitgebreid met zes officieren, met name de groep in de rang van luitenant ter zee der eerste klasse. Op eigen verzoek werd Pop in 1868 op non-actief gesteld en op 1 januari 1870 gepensioneerd. Hij startte in Haarlem aan de Kruisweg een huisartsenpraktijk tot aan zijn dood op 21 september 1881.

Ook zijn opvolger KLTZ H. Slot, onder andere langdurige geplaatst in West-Indië en de Oost, eerst aanwezig Officier van Gezondheid bij het Marinehospitaal te Willemsoord en dirigerend Officier van Gezondheid bij het Ministerie van Marine, werd geconfronteerd met het schrijnend tekort van artsen voor de vloot. Tussen 1857 en 1875 waren 96 officieren van gezondheid afgevoerd, waarvan 22 overleden en 25 met pensioen waren gegaan. De rest had eervol ontslag aangevraagd en gekregen. Voortdurende overplaatsingen en wisselingen in de Oost eisten hun tol. Wat dat betreft was een plaatsing in het Marinehospitaal te Willemsoord wellicht de enige constante factor.

Ondanks zijn inzet slaagde Slot er maar gedeeltelijk in om de status en de salariëring van de marine-artsen te verbeteren. Een en ander had ook te maken met de stijgende kosten bij de Marine in het algemeen, mede veroorzaakt door de omschakeling van de bouw van stoomschepen van ijzer met bepantsering, in plaats van houten zeilschepen. In het kader van de oplopende begrotingen werd er zelfs een voorstel gedaan om het korps Geneeskundig Dienst van de Zeemacht op te heffen. Zover kwam het gelukkig niet. Tot enkele dagen voor zijn dood bleef Slot in zijn functie en stierf op 1 december 1878. Hij werd opgevolgd door H.L. Oudenhoven, chirurgijn bij de Zeemacht sinds 1 maart 1832.

Schout-bij-Nacht H.L. Oudenhoven

Bij zijn benoeming tot Inspecteur Geneeskundige Dienst der Zeemacht werd zijn rang gelijkgesteld met Schout-bij-Nacht en bekleedde hij deze functie tot 1 juli 1884. Hij heeft dan 52 jaar als officier van gezondheid bij de Zeemacht gewerkt, zowel in de Oost als in de ziekenhuizen te Hellevoetsluis en Willemsoord. Hij overleed op 12 mei 1889 te Den Haag.

Zijn opvolger is Schout-bij-Nacht J.D. Sachse, inspecteur van 1884 – 1888, die een indrukwekkende staat van dienst had. Hij was, naast een aantal varende plaatsingen en termen in de Oost, de eerst aanwezende officier-arts te Amsterdam, waar hij was belast met het onderwijs aan militair-geneeskundige studenten. Hij ging in 1888 met pensioen en overleed datzelfde jaar op 14 juli.

In de periode 1888 – 1895 neemt Schout-bij-Nacht F.J. van Leent het stokje over als inspecteur van de Geneeskundige Dienst der Zeemacht. Van alle voorgaande inspecteurs was dit wel de meest wetenschappelijk georiënteerde. Hij verbleef vele jaren achtereen in de Oost, werkte in het Ooglijdersgasthuis voor mindervermogenen te Utrecht om zich te bekwamen in de oogheelkunde en promoveerde in Leiden op het proefschrift *Geneeskundige topografische opmerkingen betreffende Batavia, haar rede en het eiland Onrust*. Daarna volgde zijn plaatsing in het marinehospitaal te Willemsoord waar hij werkzaam was bij de oogheekundige kliniek en de chirurgische afdeling. Ook hier schreef hij diverse verslagen en werd door de Minister van Binnenlandse Zaken de oogheekundige behandeling aan burgers in het hospitaal gelegaliseerd. In 1874 ging hij weer voor drie jaar naar de Oost en werd na terugkeer in 1877 belast met onderwijs aan medische studenten voor de zeemacht en doceerde tropische pathologie. Wegens zijn algemene kennis, met name over de oogheekunde, werd hij benoemd als lid van de commissie die haar licht over de nieuwe keuringseisen moest laten schijnen. Onder zijn bewind vonden er wel veranderingen plaats in de opbouw van het korps van de Geneeskundige Dienst van de Zeemacht. Hij overleed plotseling op 4 december 1895.

Na het overlijden van van Leent, die vooral op wetenschappelijke basis de Geneeskundige Dienst op de kaart heeft gezet, komt in de periode 1896 – 1905 L.P. Gijsberti Hodenpijl als inspecteur aan het hoofd van de geneeskundige dienst. Waarschijnlijk een introverte persoonlijkheid waarover in zijn leidinggevende periode weinig tot niets bekend is.

In de laatste decennia van de 19^e eeuw wisten de Officieren van Gezondheid met het korps een plek te verwerven binnen de Zeemacht, waar men niet meer omheen kon. De medische kennis van zowel de artsen als ziekenverplegers en apothekers werd door opleiding continue verbeterd en op een hoger niveau gebracht, wat essentieel bleek voor de medische zorg en het voortbestaan van de Geneeskundige Dienst van de Koninklijke Marine.

Bron: "Vrij van zichtbare gebreken": De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw. Gerhard T. Haneveld en Paul C. van Royen. Hoofdstuk I: Voorgeschiedenis + Bijlage E.